

UDK 811.163'373.2"19/20"

Izvorni naučni rad

Ljudmila VASILJEVA (Lavov)

Sveučilište Ivana Franka u Lavovu, Ukrajina

milav2000@yahoo.com

RAZVOJ ORTOGRAFSKIH NORMI U SLAVENSKOJ ONOMASTICI (kraj XX – početak XXI st.)

Od davnih vremena onimi su pružali mogućnost temeljitog istraživanja živih govornih idioma. Vlastita imena kod određenih naroda mogu upućivati i na kulturnu, vjersku i nacionalnu pripadnost njegovih govornika. Prema mišljenju nekih jezikoslovaca, osobna imena ne pripadaju jeziku i nisu objekt njegovog funkcioniranja, nego su posebna izvanjezična činjenica. S obzirom na to, jezični je status onima (to se posebice odnosi na osobna imena i prezimena) prilično proturječan: oni istovremeno i jesu i nisu jezične činjenice. Oni podliježu različitim kriterijima koji se primjenjuju u razradi ili modifikaciji pravopisnih pravila određenog jezika ili njegove gramatičke standardizacije. Danas se pitanje onima nalazi među onim problemima koji zahtijevaju tumačenje, polazeći od određenih promjena jezične situacije na slavenskim područjima. Ono je uvjetovano izvanjezičnim čimbenicima, tj. u znatnoj mjeri je povezano s nestankom višenacionalnih država na zemljopisnoj karti i težnjom za stvaranjem mononacionalnih država, što je dovelo do određenih promjena općih gledišta na standardizaciju slavenskih jezika, između ostalog i na standardizaciju onima. Standardizirajući onime moramo uzeti u obzir unutarnje mogućnosti svakog jezika u njegovom povijesnom razvoju, kao i njegove sustavne i strukturalne posebnosti.

Ključne riječi: *slavenski jezici, onim, standardizacija, pravopisna i gramatička pravila (norme), jezični sustav*

Tema navedena u naslovu problematična je i sporna. Onimi su, kao što je poznato, od davnina pružali znanstvenicima mogućnost temeljitog istraživanja elemenata živih govornih idioma. U prvim hrvatskim pisanim tekstovima, kada su prije vlastite književnojezične tradicije kao književni jezik koristili latinski, ili u slovačkim spomenicima pisanim na mađarskom jeziku, mjesni su se nazivi prenosili bez prijevoda prema svojemu fonet-

skom zvučanju i principima latiničkog pisma. Kasnije su se i prepisivači Ukrajinci služili latinskim jezikom i njegovom grafijom za prikaz fonetskog zvučanja domaćih onima, na primjer, poslije uvođenja latinskog jezika kao službenog, poslije Krevske (1385) i Lublinske (1569) unije. Galicijski i volinjski dokumenti iz XVII st. koji se čuvaju u Centralnom državnom povijesnom arhivu u Lavovu također imaju ukrajinske nazive prenesene latiničkim pismom maksimalno se pridržavajući fonetskog zvučanja originalnog onima. Iz naraštaja u naraštaj vlastita imena pružala su jezikoslovcima činjenice za proučavanje fonetskog sustava jezika određenoga razdoblja razvoja slavenskih jezika. Osim toga, vlastita imena daju bogatu informaciju ne samo o svom podrijetlu, već i o jeziku i kulturi naroda kojemu pripadaju. Vlastita imena kod određenih naroda mogu upućivati i na kulturnu, vjersku i nacionalnu pripadnost njegovih govornika (usp. npr. varijante kod većine naroda omiljenog imena *Ivan* u srodnim jezicima hrvatskom i srpskom: *Ivan* i *Jovan*, čiji oblik u tim jezicima već omogućuje određivanje nacionalne pripadnosti govornika).

Prema mišljenju nekih jezikoslovaca, osobna imena ne pripadaju jeziku i nisu objekt njegovog funkcioniranja, nego su posebna izvanjezična činjenica. S obzirom na to, jezični je status onima (to se posebice odnosi na osobna imena i prezimena) prilično proturječan: oni istovremeno i jesu i nisu jezične činjenice. Ove tvrdnje možemo smatrati opravdanim samo djelomično, budući da se odnose na grafijski (u određenoj mjeri prozodijski) oblik osobnih imena (i nekih drugih onima) u nominativu. Međutim, čim taj naziv uđe u sintagmatske odnose, on postaje ista jezična činjenica, kao i bilo koja druga jezična jedinica te podliježe zakonitostima jezičnog sustava (doduše, u manjoj mjeri) i jezičnog standarda (u većoj mjeri). Osobna imena sklanjaju se prema određenim modelima (uzorcima) deklinacije, koji su primjenjivi u morfološkom sustavu jezika.

Dakle, onimi u pravilu podliježu različitim kriterijima ili kombinaciji kriterija¹, koji se primjenjuju u razradi ili modifikaciji pravopisnih pravila određenoga jezika ili njegovog gramatičkog normiranja. Standardizirajući onime moramo uzeti u obzir unutarnje mogućnosti svakog jezika u njegovu povijesnom razvoju, kao i njegove sustavne i strukturalne posebnosti.

Svojevremeno je V. V. Vinogradov govorio o umjetnom karakteru nekih domaćih ruskih i ukrajinskih onima prilikom promjene naziva niza naselja u

¹ Istraživač J. Ševeljov je izdvojio kriterije koji su se odnosili na ukrajinski pravopis: Шевельов, Юрій, „Про критерії в питаннях українського офіційного правопису“, in: Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення, Львів, 1996, с. 19–29. Smatramo da su kriteriji univerzalni i mogu se primjenjivati za analizu pravopisnog normiranja onima različitih slavenskih jezika.

SSSR-u, među kojima je i onim *Ivano-Frankivsk*. Po njegovu mišljenju, taj je naziv težak za izgovor. Znanstvenik je smatrao da bi bilo prikladnije grad nazvati *Franko*. V. K. Žitnik opravdano je obratio pozornost na upozorenje bugarskog prevoditelja S. Florina, zašto u ukrajinskom jeziku imamo nazive *Нью-Йорк*, ali *Новий Орлеан* ili *Нову Зеландію*², kao i na to zašto Rusi pišu *Гейне* (u njemačkome je *Heine*), ali *Хемингуэй* (*Hemingway*)³. Autor članka u nastavku tvrdi da niti ruski, niti ukrajinski izgovor prezimena *Гегель* i *Гюго*, zemljopisnih naziva *Гамбург* ili *Копенгаген* ne odgovaraju onomu što imamo u izvornome jeziku i smatra da „suvremena ukrajinska ortografija [za razliku od suvremene ruske – Lj. V.] dopušta barem približavanje izvoru – Гегель, Гюго, Копенгаген“⁴. Bez obzira na određene promjene u suvremenom ukrajinskom pravopisu i danas je teško razumjeti zašto u suvremenom ukrajinskom pravopisu naziv glavnoga grada Republike Srbije ima oblik *Белград*, a ne oblik *Беорград*, kao što je u izvornome jeziku, ili *Білград* (polazeći od refleksa staroga jata u ukrajinskom ili prema uobičajenoj tradiciji uporabe, npr. u ukrajinskim narodnim dumama (pjesmama) postoji naziv *Царуград*).

U zemljopisnim atlasima i mapama, koji su se pojavili posljednjih godina u Republici Hrvatskoj, Republici Sloveniji i Republici Sjevernoj Makedoniji [i u drugim slavenskim zemljama – Lj. V.] i dalje čitamo *Kijev*, *Lvov* (ponekad se koristi kroatizirani naziv *Lavov*), *Kijev*, *Lvov*, *Harkov* (slov.), kao i makedonizirani naziv *Лавов*, *Харков* itd. Od početka 90-ih godina postoje neovisne države Ukrajina, Hrvatska, Slovenija, Makedonija, pa bismo danas na hrvatskim, slovenskim, makedonskim zemljovidima željeli vidjeti: *Kijiv*, *Ljviv*, *Ivano-Frankivsk*, *Harkiv*, *Kijiv*, *Lviv*, *Ivano-Frankivsk*, *Harkiv* i *Kiuv*, *Lьвув*, *Харкив*, u skladu s postojećim originalnim ukrajinskim onimima.

Navedeno se ne odnosi samo na standardizaciju posuđenih onima. U nekim slavenskim zemljama do danas su neriješena pitanja u vezi s normiranjem domaćih onima. Dakle, u općim aspektima koji su vezani za standardizaciju ili normiranje slavenskih jezika treba uzeti u obzir i uređivanje (reguliranje) onima.

Danas se pitanje onima nalazi među onim problemima koji zahtijevaju tumačenje, polazeći od određenih promjena jezične situacije na slavenskim područjima. Ono je uvjetovano izvanjezičnim čimbenicima, tj. u znatnoj mjeri je povezano s nestankom višenacionalnih država na zemljopisnoj karti i težnjom za stvaranjem mononacionalnih država, što je dovelo do određenih

² *Український правопис. Проект найнов. ред.*, Київ, 1999, с. 33.

³ Житник, Володимир К., „Відтворення слов'янських назв українською мовою“, in: Кієво-Могилянська академія, Наукові записки, Т. 18, 2000, с. 14.

⁴ Isto.

promjena općih gledišta na standardizaciju slavenskih jezika, između ostalog i na standardizaciju onima.

Nastanak niza samostalnih država na područjima nekadašnjeg Sovjetskog Saveza, među kojima su se osamostalile i dvije slavenske zemlje, Ukrajina i Bjelorusija, podjela Čehoslovačke na samostalne Češku i Slovačku, promijenio je, naravno, uvjete funkcioniranja ukrajinskog, bjeloruskog i slovačkog jezika. Krajem XX st. bitno se promijenila lingvistička prosudba jezične situacije u južnoslavenskim zemljama, u koje su tradicionalno svrstavani bugarski, srpskohrvatski, slovenski jezik, a poslije Drugog svjetskog rata i makedonski. Prestao je funkcionirati srpskohrvatski jezik koji su koristila četiri etnosa – Srbi, Hrvati, Bošnjaci muslimani i Crnogorci. SFRJ je danas podijeljena na samostalne države: Srbiju sa srpskim jezikom, Crnu Goru s crnogorskim jezikom, Hrvatsku s hrvatskim jezikom, Bosnu i Hercegovinu sa službenim srpskim, hrvatskim i bosanskim jezikom, kao i na Makedoniju s makedonskim i Sloveniju sa slovenskim jezikom. Srpskohrvatski jezik prije je u određenoj mjeri utjecao na sve jezike nekadašnje Jugoslavije, budući da je u zemlji vršio ulogu posrednika kao „lingua communis“⁵. Neophodnost postojanja tog jezika povezivali su s neophodnošću posjedovanja zajedničkog jezika za međudržavnu i unutardržavnu komunikaciju.

Ruski, srpski, češki i drugi jezici, koji su zauzimali manje-više vladajući položaj u tada postojećim državnim višejezičnim zajednicama, bili su jezici – davatelji drugim jezicima ovih zajednica. Oni su utjecali npr. na njihov leksik i na druge razine jezičnog sustava itd. Međutim, i ti „vladajući“ jezici doživljavali su retroaktivni utjecaj od strane jezika kojima su bili davatelji. Izrazit primjer toga je ulaženje niza kroatizama⁶ u srpski jezik ili

⁵ Radovanović, Milorad, *Sociolingvistika*, Matica srpska, Novi Sad, 1986, str. 220; Karadža, Mevlida, „Ustavni aspekti jezične problematike u Jugoslaviji“, u: Funkcionisanje jezika u višenacionalnim zemljama, Sarajevo, 1990, str. 171.

⁶ Danas se u srpskom jeziku aktivno upotrebljavaju neki kroatizmi koje I. Klajn dijeli u nekoliko skupina: 1) oni koji su izgubili obilježja kroatizama: *бројка, исход, донуст*, 2) riječi koje govornici srpskog jezika smatraju hrvatskima, ali se te leksičke jedinice „upotrebljavaju u Srbiji bez velikog protivljenja: *прехладити се, поступак, некретнина, електрана*, 3) kroatizmi koji se rijetko koriste *појаснити, изнимно, недвојбено, дапаче* i dr. Ova podjela kroatizama na skupine temelji se na stupnju usvojenosti leksema i učestalosti u jeziku. Klajn, Иван, „Лексика“, u: Српски језик на крају века, Институт за српски језик САН, Београд, 1996, str. 39–41.

utjecaj ukrajinskog jezika na ruski u leksici i tvorbi riječi⁷ i dr. U vezi s tim danas pratimo određene promjene i u tim jezičnim standardima⁸.

Svi slavenski jezici tijekom svoje povijesti imaju tvorevine koje omogućuju približavanje njihovih standarda nacionalnim korijenima. Nažalost, u prošlosti slični preporodni smjerovi u vezi sa standardizacijom određenih jezika nisu uvijek bili uspješno provedeni, nailazili su na otpor državnih i političkih struktura, a ponekad su autori tih projekata čak bili podvrgnuti represijama.

Na status posebne varijante standardnog srpskohrvatskog jezika (zajedno sa službeno priznatom beogradskom i zagrebačkom varijantom tog jezika), 70-ih godina XX st. pretendirao je i jezik bosansko-hercegovačke regije. Rasvjetljavanju tog pitanja 1973. g. bilo je posvećeno specijalno savjetovanje u Mostaru na kojem je sudjelovalo više od 300 jezikoslovaca iz cijele Jugoslavije, djelatnici obrazovnih institucija i predstavnici društveno-političkih organizacija države, ali to pitanje tada nije bilo riješeno zbog toga što rukovodeća tijela SFRJ nisu shvatila neophodnost priznavanja ove posebne varijante.

Tipična je situacija nastala utvrđivanjem pravopisnih normi 20-ih i 30-ih godina u Ukrajini ili nešto kasnije 70-ih godina u Hrvatskoj. Na primjer, ukrajinski pravopis iz 1928. g.⁹, koji je pripremila grupa autora – jezikoslovaca iz gotovo svih dijelova Ukrajine, temeljio se na kriteriju nacionalnog jedinstva i na zahtjevima za očuvanje tradicije i nasljeđivanja¹⁰. Prema principima tog pravopisa sastavljalo se nekoliko sljedećih izdanja ukrajinskih pravopisnih rječnika (O. Izjumova, 1931. i I. Zilinskog, Krakov, 1941). Poslije

⁷ Ижакевич, Галина П., „Украинские лексические элементы в системе выразительных средств русского литературного языка“, In: Л. А. Булаховский и современное языкознание, Наукова думка, Київ, 1987, с. 88; Космеда, Татьяна А., „В. В. Виноградов о проблемах украинского языкознания в контексте славянской лингвистики“, In: Международная юбилейная сессия, посвященная 100-летию со дня рождения академика Виктора Владимировича Виноградова: Тезисы докладов; Москва, 1995, с. 365–366; Космеда, Татьяна, Мацюк, Галина, „Тенденции развития русского и украинского языков конца XX столетия“, In: Язык. Культура. Взаимопонимание: материалы международной научной конференции /под ред Т.А.Космеды, Львов, 1997, с. 217–225.

⁸ U vezi s ulaženjem elemenata drugih jezika u vladajuće jezike možemo konstatirati da vladajući jezici prihvataju te elemente bez posebnog protivljenja. Što se tiče ulaženja elemenata vladajućeg jezika u podređene (zavisne) jezike, to ulaženje izaziva otpor (purizam). V. o tome naša proučavanja, vezana za povijest razvoja srpskog i hrvatskog jezika: Васильева, Людмила, *Штокавські літературні мови: проблеми становлення, розвитку, сучасний стан*, Видавництво ЛНУ ім. Ів. Франка, Львів, 2002, с. 254–261.

⁹ Правопис се у знатној мјери темелјио на одредбама правописног рјечника Г. Goloskeviča (1914).

¹⁰ Шевельов, Юрій, „Про критерії в питаннях українського офіційного правопису“, In: Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення, Львів, 1996, с. 21.

zabrane pravopisa početkom 30-ih godina u Sovjetskoj Ukrajini (glavni autori izdanja bili su odmah represirani) taj se pravopis i dalje koristio u Zapadnoj Ukrajini (njegova pravila prihvatila je, na primjer, „Udruga Taras Ševčenko“ u Lavovu) i cijelo sljedeće razdoblje u dijaspori (pretisak Pravopisa nastao je 1952. g. u New Yorku). Tek poslije priznanja Ukrajine kao neovisne države reformi pravopisa posvetio se V. V. Nimčuk koji je pokušao prilagoditi njegova pravila suvremenoj jezičnoj situaciji.

Hrvatski pravopis S. Babića, B. Finke, M. Moguša iz 1971. g.¹¹ bio je zabranjen u Hrvatskoj gotovo 20 godina (budući da je prva naklada bila uništena, u vezi s pretiskom tog Pravopisa u Londonu 1972. g. nazvan je „Londonac“, pa su ga sve te godine koristili u dijaspori). Njegove postavke su odstupale od postojeće unificirane srpskohrvatske norme s namjerom obilnijeg korištenja vlastitih hrvatskih jezičnih sredstava, što nije bilo u interesu rukovodećih tijela tadašnje Jugoslavije. Tek početkom 90-ih godina XX st. pravopis je bio „rehabilitiran“ te su ga počeli aktivno koristiti u obrazovnim institucijama Hrvatske.

Oblikovanje bilo kojeg jezičnog standarda povezano je, kao što je poznato, s određenim uvjetima formiranja normativnog govora, ovisno o socijalno-povijesnim čimbenicima. Standardu su svojstvene tendencije uzimanja u obzir govornih crta čitavog naroda u manifestaciji njihove normativnosti. Poimanje norme (normi) je glavni čimbenik u određivanju standardnog jezika (u svim njegovim pojavljivanjima). Polivalentnost norme, tj. stupanj obuhvaćanja različitih grana društveno-političke prakse, u velikoj mjeri ovisi o specifičnosti društveno-povijesnih uvjeta razvoja¹². Svaki nacionalni lingvosocium na svoj način raspoređuje varijacije koje dopušta jezični sustav, polazeći od socijalne stratifikacije i funkcionalno-stilističkog pogleda.¹³

¹¹ Babić, Stjepan, Finka, Božidar, Moguš, Milan, *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 1971, 466 str.

¹² Виноградов, Виктор В., *Проблемы литературных языков и закономерности их образования и развития*, Наука, Москва, 1967, с. 62–63. Oblikovanje sustava normi jezika veoma je složen i trajan proces. Norme razgovornog jezika oblikuju se polazeći od normi književno-pismenih. Tendencija prema njihovom unutarnjem gramatičkom i semantičkom jedinstvu u slučaju postojanja bitnih strukturnih razlika, jedna je od važnih zakonitosti razvoja nacionalnih jezičnih standarda koja ih izrazito razlikuje od odgovarajućih jezičnih pojava prethodnih epoha.

¹³ Napomenimo da se o pitanjima normiranja jezika raspravlja ne samo u krugovima jezikoslovaca, već i u širem sociumu. Na primjer, u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Hrvatskoj i Crnoj Gori, čiji su se jezici osamostalili poslije prestanka funkcioniranja srpskohrvatskog jezika, pozornost na jezična pitanja se izrazito primjećuje. U ukrajinskom sociumu, kako primjećuje u vezi s normalizacijom i kodifikacijom ukrajinskog jezika G. Javorska, u svijesti sociuma se izostrava „percepcija problema književne norme: Яворська, Галина М., *Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада*, НАН України, Київ, 2000, с. 163.

Izbor varijacija pomoću lingvosociuma ponekad mogu vremenski umjetno zaustaviti ekstralingvalne i sociolingvalne činjenice, te ga usmjeriti na niveliranje ili unifikaciju nekih domaćih činjenica u korist činjenica drugog jezika (pretežito vladajućeg.) To je bilo karakteristično za jezik Hrvata kada je on, u razdoblju od gotovo sto godina, bio sastavni dio srpskohrvatskog jezika, slovenskog jezika u razdoblju Kraljevine Jugoslavije, bjeloruskog jezika, ukrajinskog jezika od 30-ih godina XX st. i poslije u Sovjetskom Savezu itd. Nastankom mononacionalnih država sva sredstva koja su za svoj utjecaj koristili vladajući jezici, nestala su ili su dezaktivirana, a tuđa umetanja u različite jezične podsustave također nestaju u korist domaćih sredstava.

Danas možemo konstatirati da je u određenim slavenskim jezicima vidljivo porasla tendencija za korištenje vlastitih povijesno stvorenih jezičnih resursa koji se moraju uzimati u obzir u procesu usavršavanja ili tijekom stvaranja jezičnih standarda. U tom pravcu sada se mijenjaju ukrajinski, bjeloruski, slovački, makedonski i slovenski standardi, potvrđuju se i razvijaju novi standardni jezici – bosanski i crnogorski. U skladu s tim, porastao je interes govornika tih jezika za jezična pitanja, što se osobito očituje u izrazitoj pozornosti jezikoslovaca na usavršavanju tih standarda.

Važna sociolingvalna činjenica u formiranju ili usavršavanju jezičnog standarda je odnos govornika određenog jezika prema književnojezičnoj tradiciji. Problem dijalektalne osnovice i odnos prema jezičnoj tradiciji bili su glavni čimbenici u procesu izbora određenog tipa književnog jezika u razdoblju nacionalne osviještenosti, te su danas značajni za novonastale standarde – bosanski i crnogorski. U prijašnjim povijesnim razdobljima u standardizaciji jezika bilo je moguće jasno pratiti izvore koji su bili osnova za normiranje određenog jezika – narodni izvori ili književna djela itd. Na primjer, V. Karadžić i njegovi sljedbenici svojevremeno su kao uzor za novi književni jezik smatrali jezik folklor.¹⁴ Taj folklorni jezik bio je po svojoj prirodi dovoljno obrađen i u određenom smislu, zahvaljujući migracijama, naddijalektalan. Za razliku od onog vremena, uvođenje dijalektizama u standardni jezik sada se događa uglavnom preko jezika pisaca.¹⁵

¹⁴ Takozvana novoštokavska folklorna koine. Vještina Vuka Karadžića, kako smatra R. Simić, vidi se samo u tome što je on na temelju folklor stvorio jezični izraz koji je mogao „apsorbirati novi materijal...“, jezični izraz koji je imao mogućnost brze promjene u odnosu na zahtjeve vremena: Симић, Радоје, „Смисао и дoмeти књижевнo-јeзичких рeфoрми код Србa нa пoчeткy XIX вeкa“, у: Нaучни сaстaнaк слaвистa у Вукoвe дaнe, Књ. 25/2, 1996, стр.131–132.

¹⁵ Na primjer, ukr. riječ *завше* (*Словник української мови*: В 11-ти т./за ред. І. К. Білодіда, т.3. АН УРСР, Інститут мовознавства, Київ, 1972, с. 6) dobila je status razgovorne riječi zahvaljujući djelima pisaca: „За тобою *завше* будуть мандрувати очі материнські і білява хата“ (V. Simonenko).

Polazeći od toga da je u većem dijelu slavenskih zemalja književnost nastala na dijalektalnoj osnovi, jezik pisaca postupno se obogaćivao elementima koji su bili vezani za razvoj kulture i civilizacije određenih slavenskih naroda i za zajedničku sferu funkcioniranja tih jezika, kao i za kontakte s drugim jezicima (na primjer, susjednim ili vladajućim, a danas, vezano za globalizaciju, i sa svjetskim jezicima.)

U standardizaciji jezika ili usavršavanju standarda treba uzeti u obzir da, kada postoji jaka tradicija jezične uporabe, nije uputno odbacivati one njegove elemente koji su već ušli u njega. S druge strane, sukladno idejama Ferdinanda de Saussurea, praški lingvisti su zaključili da postoji mogućnost svjesne intervencije u razvoj jezika, što posebice podrazumijeva povećanje uloge takvog miješanja u govor. Prema njihovim idejama, takva intervencija je „manifestacija reformatorskih pokušaja raznih oblika (naročito purizama) u lingvističkoj politici u još izraženijem obliku – utjecaju jezičnog ukusa epohe (estetika jezika u svojim uzastopnim promjenama).“¹⁶ Dakle, tradicija sama po sebi, po mišljenju J. Ševeljova, ne može jamčiti prikladnost (svrsishodnost) osiguranja određene varijante standardnog jezika. Stoga treba obratiti pozornost „ne samo na prošlost, nego i na budućnost, uzeti u obzir tendencije jezičnog razvoja, da pronađemo ravnotežu između vjernosti tradiciji i poimanja linije razvoja“¹⁷. Ta se generalizirana sentencija znanstvenika o pitanju standardizacije jezika odnosi i na problem normiranja onima (kao sastavnog dijela bilo kojeg standarda). Fonofonetska, tvorbeni, gramatička, grafijska struktura u svakome jeziku, većim dijelom, ima jasnu kulturno-povijesnu i komunikacijsku vrijednost, te se mora sačuvati u standardizaciji¹⁸.

Gramatičkoj i pravopisnoj normalizaciji onima posvećuje se pozornost u svim slavenskim jezicima. U pravopisima se reguliraju dva glavna problema: 1) pisanje vlastitih imena velikim početnim slovima i 2) pisanje posuđenih vlastitih imena. U gramatikama se opisuje deklinacija onima, mogućnost izvođenja izvedenica, fonetska i morfološka prilagodba posuđenih vlastitih imena¹⁹. Ova građa iz pravopisa i gramatika omogućuje nam istraživanje kri-

¹⁶ *Тезиси Пражского лингвистического кружка*, In: История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. Ч.2., Прогресс, Москва, 1960, с. 77–78.

¹⁷ Шевельов, Юрій, *Портрети українських мовознавців*, Київ, 2003, с. 13.

¹⁸ Tradiciju ne treba miješati s navikama koje su se ustaljivale tijekom nekoliko desetljeća i ne odgovaraju jezičnom sustavu.

¹⁹ Sljedeći pravopisi i gramatike slavenskih jezika imaju poglavlja posvećena onimima: *Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі*. Акадэмія навук БССР, Мінск, 1959, 154 с.; *Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі (проект новай редакцыі)*. 3-і варыянт, Ін-т ім. Я. Коласа, Мінск, 2004, 153 с.; *Беларускі клясычны правапіс. Збор правілаў*. Сучасная нормалізацыя; Аудра, Вільна-Мінск, 2005, 159 с.; Видоески, Божидар, Димитровски, Тодор, Конески, Кирил и др., *Правопис на македонскиот литературен*

terija koji su u naše vrijeme presudni za standardizaciju onima u slavenskim jezicima.

Prije svega, napominjemo da je u normiranju vlastitih naziva potrebno održati tradiciju i kontinuiranost. Svaki od slavenskih jezika je tijekom svoje povijesti stvarao sustav onima iz vlastitih izvora i posuđivao nazive iz drugih jezika. Kao primjer ovdje može poslužiti suvremeni slovenski standard (kao i drugi slavenski standardi), koji u svom bogatom leksiku ima domaće nazive: *Ljubljana*, *Bled*, *Maribor*, *Ptuj*, *Celje*, niz posuđenih i slaveniziranih naziva: *Švica*, *Havaji*, *Rusija* i vlastite posebne slovenske tvorenice koje u jeziku imaju neprekinutu tradiciju uporabe: *Dunaj*, *Gradec*, *Nemčija*, *Ogrska*, kalkirane nazive: *Združene države Amerike*, *Nova Zelandija* i posuđenice prilagođene fonetskom sustavu slovenskog jezika *Čikago*, *Tjorkin*, *Vinica*²⁰

U novonastalom bosanskom standardu možemo pratiti specifičnu pojavu koja se posebice odnosi na oblike prenošenja nekih često rabljenih hebrejskih vlastitih imena, što nije svojstveno drugim slavenskim jezicima. Po mišljenju S. Halilovića, autora Pravopisa bosanskog jezika, ta imena treba standardizirati u onim oblicima u kojima se koriste u Kur'anu: *Adam – Adem*, *David – Davud*, *Golijat – Džalut*, *Gabrijel – Džibri*, *Job – Ejub*, *Abel – Habil*, *Aron – Harun*, *Eva – Hava*, *Abraham – Ibrahim*, *Isak – Ishak*, *Marija – Merjem*, *Mesija – Mesih*, *Mojsije – Musa*, *Noe – Nuh*, *Solomon – Sulejman* itd.²¹, tj. u skladu s islamskom tradicijom obnovljenom u naše vrijeme među Bošnjacima muslimanima.

Pravopis crnogorskog jezika V. Nikčevića predlaže, u vezi sa standardizacijom onima, krenuti od jednostavnog postulata: „pisati imena onako, kako

јазик. X издание, Просветно дело, Скопје, 1989, 189 с.; Конески, Блаже, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Детска радост, Скопје, 2004, 652 с.; *Slovenski pravopis*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 2001, 1805 с.; Babić, Stjepan, Finka, Božidar, Moguš, Milan, *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 1991, 466 с.; Babić, Stjepan, Ham, Sanda, Moguš, Milan, *Hrvatski školski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 2005, 163 с.; Babić, Stjepan, Moguš, Milan, *Hrvatski pravopis* (usklađen sa zaključcima Vijeća za normu), Školska knjiga, Zagreb, 2011, 454 с.; Anić, Vladimir, Silić, Josip, *Pravopis hrvatskoga jezika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena, Školska knjiga, Novi Liber, Zagreb, 2001, 970 с.; Nikčević, Vojislav, *Pravopis crnogorskog jezika*, Matica crnogorska, Cetinje, 1996, 469 с.; Perović, Milenko, Silić, Josip, Vasiljeva, Ljudmila i dr., *Pravopis crnogorskoga jezika*, Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, Podgorica, 2010, 384 с.; Halilović, Senahid, *Pravopis bosanskoga jezika*, Preporod, Sarajevo, 1996, 626 с.; *Український правопис*; Наукова думка, Київ, 1993, 1996, 240 с.; Дешић, Милорад, *Правопис српског језика: Приручн. за школе*, Београд, 1995, 181 с.; Пешићан, Митар, Јерковић, Јован, Пижурица, Мато, *Правопис српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 1995, 328 с. i dr.

²⁰ *Slovenski pravopis*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 2001, str. 25, 161, 179, 180.

²¹ Halilović, Senahid, *Pravopis bosanskoga jezika*, Preporod, Sarajevo, 1996, str.139.

se trebaju izgovarati“ [u skladu s fonološkim sustavom jezika. Lj. V.], deklinirati te nazive polazeći od onih obrazaca koji postoje u crnogorskom jeziku sukladno njihovom vanjskom obliku, a u slučaju da se ne podudaraju ni s jednim obrascem deklinacije, potrebno je osnovni oblik posuđenog onima prilagoditi osobinama crnogorskog morfološkog sustava: *Leonardo da Vinči* (*Leonarda da Vinčija...*), *Pjer* (*Pjera...*), *Deli* (*Delija...*)²². Autor pravopisa V. Nikčević naglašava potrebu normiranja naziva onako kako on danas zvuči u izvornome jeziku, a ne onako kako je prije funkcionirao u jeziku države pod čijom su vlašću bili (u sljedećim primjerima u jeziku posredniku – engleskom): *Deli*, a ne oblik *Delhi*, *Kalikuta*, *Lanka*²³. Taj pristup znanstvenika standardiziranju posuđenih onima smatramo pravilnim.

Onime treba posuđivati onako kako se koriste u izvornome jeziku, a ne odražavati posuđeni onim u svome standardu onako kako se koristi u drugom standardu. Na tu zakonitost o posuđivanju riječi (a to vrijedi i za onime) obratio je pozornost J. Shevelov i formulirao ju je ovako: „kolonizirani narodi u pravilu ne posuđuju riječi iz primarnih izvora, nego iz jezika kolonizatora“²⁴.

Transliteracijsko-transkripcijska pravila za Pravopis crnogorskog jezika iz 2009. g.²⁵ napisali su stručnjaci za pojedine jezike. Ta pravila u velikoj mjeri odgovaraju opisanim postulatima V. Nikčevića. Na raspolaganju stručnjaka bila su 32 grafema crnogorske abecede (uključujući suglasnike Š, Ž). Nećemo sada detaljno ulaziti u pravila prenošenja onima u tom pravopisu, no ipak trebamo naglasiti da su u njemu od slavenskih jezika zastupljena samo dva – poljski i ruski. Što se tiče ruskog, mislimo da bi se još moglo diskutirati o pitanju prenošenja ruskoga *Щ* crnogorskim grafemom Š: *Щедрин*, *Щукин* kao *Šedrin*, *Šukin*. Ruski glas *Щ* doista je mek suglasnik, ali istovremeno je i skup glasova *u'č'*, a to bi se ipak trebalo nekako odraziti u njegovu prenošenju u crnogorski jezik. Zanimljivo je usporediti našu ideju, vezanu za preuzimanje glasa *Щ* iz ukrajinskog jezika, u kojem je *Щ* tvrdi suglasnik, u crnogorski: *Щодра* kao Ščodra i *Щоголів* kao Ščogoliv.

Vladajući jezici uistinu imaju određen utjecaj na prilagodbu stranih naziva u jeziku primatelju i oni ponekad uzrokuju odstupanje od tradicije koja u njemu postoji. Dakle, nedavno se u hrvatsku jezičnu praksu vratio formant *eu-* koji se prije koristio u riječima: *Europa*, *europski* i drugim izvedenicama-

²² Nikčević, Vojislav, *Pravopis crnogorskog jezika*, Matica crnogorska, Cetinje, 1996, str. 66.

²³ Isto, str. 69.

²⁴ Lingvist smatra da određene riječi (npr., імідж) za Ukrajinke nisu anglizmi, nego rusizmi: Шевельов, Юрій, „Про критерії в питаннях українського офіційного правопису“, In: Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення, Львів, 1996, с. 22.

²⁵ Perović, Milenko, Silić, Josip, Vasiljeva, Ljudmila i dr., *Pravopis crnogorskoga jezika*, Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, Podgorica, 2010, 384 str.

ma (prije toga u srpskohrvatskoj normi bilo je obvezno koristiti *ev-*: Evropa, evropski)²⁶. Za vrijeme SFRJ formant *eu-* bio je „kompromitiran“ zbog toga što su ga u aktivnu uporabu u vrijeme NDH vratili P. Guberina i K. Krstić.

Obratili smo pozornost na česta odstupanja od tradicije u tvorbi riječi izvedenih od domaćih onima u ukrajinskoj normi. Primjeri izvedenica su sljedeći: npr. normirano je *рівненський*, *Рівненщина*, umjesto *рівенський*, *Рівенщина*, ali normirano je *Ромни – роменський*, a ne *ромненський*), u deklinaciji prezimena *Чорновіл – Чорновіла* (usp. tradicionalni postupak alternacije: *віл – вола*)²⁷ ili prijedlog promjene u deklinaciji *Київ – Києва* u *Київ – Київа*²⁸ itd. Sličan pristup narušava jezični sustav (realizacija *-o* i *-e* u novozatvorenim i otvorenim slogovima). Među ukrajinskim jezikoslovcima raspravlja se o usavršavanju standardnojezične norme u vezi s posuđenim onimima²⁹. Mislimo da je, standardizirajući ovaj ili onaj naziv, važno uzeti u obzir suvremeni oblik i izgovor onima, a ne odražavati stari povijesni izgovor (prije se npr. naziv njemačke rijeke Peйн (Rein) izgovarao na njemačkom s diftongom *-ei*, a sada je izgovor s *-ai* – Райн, što odgovara normama suvremenog njemačkog jezika, pa je i za ukrajinsku normu pravilno – Райн)³⁰. Potrebno je obratiti pozornost na to da čak i u srodnim jezicima mogu postojati različite tradicije vezane za posuđivanje vlastitih imena. Na primjer, za europeizme klasičnog podrijetla u Hrvata karakterističan je klasičnogrčki izgovor, što se odražava u pismu, a za Srbe – bizantsko-grčki izgovor:

hrv. *Atena* srp. *Атина*

(orijentacija na starogrčki izgovor u hrvatskoj normi i na bizantski (novogrčki) u srpskoj). Ima slučajeve kada se u vezi s tim onimi u oba standarda bitno razlikuju jedan od drugoga: hrv. *Betlehem* (starogrčki izgovor) i srp. *Вутлејем* (bizantski izgovor). A ova oba jezika temelje svoje standarde na građi jednog jezičnog sustava – štokavskoga.

²⁶ Brozović, Dalibor, „Aktuelna kolebanja hrvatske jezične norme“, u: Jezik, br. 5, 1998, str.165.

²⁷ Коць-Григорчук, Лідія, „Задля єдиного правопису“, In: Про український правопис і проблеми мови, Нью-Йорк, Львів, 1997, с. 94.

²⁸ Коць-Григорчук, Лідія, *Хто і чому гальмує?*, In: Скиньмо чужі правописні кайдани – Львів, 2001, с. 40.

²⁹ Vidi npr. članak lingvistice M. Gablevič koja uzima u obzir rezultate rasprave u Znanstvenoj udruzi Ševčenko o pitanjima pravilnog pisanja posuđenica iz latinskog, starogrčkog, francuskog, španjolskog, talijanskog, njemačkog, engleskog jezika: Габлевич, Марія, „Попередні рекомендації до правопису слів іншомовного походження“, In: Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення, Львів, 1996, с. 76–82.

³⁰ P. Naumjak predlaže upotrebljavati upravo naziv Peйн, polazeći od razdoblja kada je taj onim posuđen: Наум'як, Пилип, „Дещо про російщення українського правопису“, In: Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення, Львів, 1996, с. 107.

Dosta često djelovanje određenoga kriterija može bitno utjecati na formiranje standarda. U standardizaciji određenih jezika u višenacionalnim državama dominirajući jezik postaje obrazac³¹ za kriterij djelovanja, što ponekad može imati negativne posljedice. Obično se taj kriterij temelji na tvrdnji o srodnosti³² jezika, na primjer ukrajinskog ili bjeloruskog i ruskog, češkog i slovačkog, srpskog i hrvatskog itd.

Bjeloruska istraživačica T. R. Ramza među ekstralingvalnim čimbenicima koji su razlog gramatičke neuređenosti u uporabi i deklinaciji određenih vlastitih imena, naročito prezimena, primjećuje da Bjelorusi zanemaruju vlastiti jezik i orijentiraju se u svojoj deklinaciji na ruski jezik, a često i na posuđivanje ili kalkiranje ruskog oblika³³. Kao primjer znanstvenica navodi da govornici Bjelorusi, pod utjecajem ruskoga jezika, ne sklanjaju mnoga bjeloruska ženska prezimena: *Томка, Барэйка, Мешчанка* (u ruskome jeziku slična prezimena imaju završetak *-o*: *Томко, Барейко, Мещанко* te se ne mijenjaju prema normama ruskoga jezika). Istraživačica obraća pozornost na nelogičnost bjeloruske norme u kojoj se podjela sklonidba/nesklonidba sličnih onima temelji na semantici: *аб Мурашчы, але аб Сянешка*³⁴.

Jasan primjer uobičajenog prenošenja iz srodnog jezika (srpskog) može biti standardizacija onima u zagrebačkoj varijanti nekadašnjeg srpskohrvatskog jezika. Pritom se nije uzimala u obzir tradicija njihove uporabe od strane hrvatskih govornika, već se prije svega polazilo od zahtjeva, svojstvenih zajedničkoj normi³⁵. Tako su specifična domaća hrvatska imena čakavskog ili kajkavskog podrijetla u srpskohrvatskoj normi obvezno mijenjala svoj oblik, prilagođavajući se toj normi koja u svoj sustav nije dopuštala ulaženje drugih dijalektalnih hrvatskih sustava.

U modernizaciji suvremene hrvatske norme već se uzima u obzir tendencija za korištenje vlastitih, povijesno prikupljenih, sredstava hrvatskog jezika. S obzirom na suvremeni hrvatski standard vraćaju se onimi s kajkav-

³¹ Kod J. Ševeljova je to „uzimanje za uzorak drugi jezik i pravopis“: Шевельов, Юрій, „Про критерії в питаннях українського офіційного правопису“, In: Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення, Львів, 1996, с. 22.

³² Isto.

³³ Рамза, Татьяна Р., „Імя ўласнае. Грамадскі густ і граматычная сістэма“, In: Мова – Літаратура – Культура: Мат. міжнар. навук. конф., Минск, 1999, с. 86–87.

³⁴ Isto, s. 88. *Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі*. Акадэмія навук БССР, Мінск, 1959, с. 114–115.

³⁵ U pravopisu srpskohrvatskoga jezika ipak su se očувале određene posebnosti vezane za pravilno pisanje vlastitih imena u srpskoj i hrvatskoj varijanti. Na primjer, u varijantama su postojale posebnosti grafije vlastitih imena te njihove pripadnosti jednom ili drugom obrascu deklinacije: *Правопис српскохрватскога књижевног језика. Са правописним речником*, Матица српска, Нови Сад, 1960, 556 с.

skim sufiksom *-ec*: *Čakovec*, *Vrbovec*, prema prethodnoj normi – *Čakovac*, *Vrbovac*. Taj postupak je postao standardnojezična pojava tek nakon raspada srpskohrvatskog jezika. U bivšoj srpskohrvatskoj normi postojala je dosljedna zamjena kajkavskog sufiksa *-ec* štokavskim sufiksom *-ac*. Sada kajkavskim toponimima hrvatska norma preporučuje očuvanje posebnosti kajkavskoga jezika u imenima naselja (ojkonimima), kao i derivatima od takvih imena (u ojkonimima na *-ec* glas *-e* je uglavnom nepostojan³⁶). U procesu stvaranja derivata od tih imena, prema normi koristi se kajkavski sufiks *-ečki*, prije se za hrvatski standardni jezik u tim slučajevima preporučivao sufiks *-ački*, svojstven štokavskom dijalektu: *Čakovcu* – *Čakovca* – *čakovački*, *Vrbovac* – *Vrbovca* – *vrbovački* – prema zajedničkoj srpskohrvatskoj normi. Dakle, radi se o tome da suvremena hrvatska norma posuđuje kajkavske sufikse, svojstvene tradicionalnoj uporabi u Hrvata: *Čakovec* – *Čakovca* – *čakovečki*, *Vrbovec* – *Vrbovca* – *vrbovečki*.³⁷

S obzirom na navedeno, hrvatskom standardu danas je svojstven novi fonetski fenomen – nepostojano *-e* – u toponimima i antroponimima. Radi se o prije navedenom kajkavskom sufiksu *-ec* koji, s obzirom na uporabu u posuđenim kajkavskim imenima, izdvajaju kao njegovu karakterističnu osobinu³⁸. Prema hrvatskoj normi predviđa se ispadanje nepostojanog *-e* u sklonidbi tih imena, tj. dolazi do alternacije *e/Ø*. Istovrstan glas *-e* imamo u dvosložnim posuđenicama kajkavskog (kao i slovačkog, češkog i slovenskog) podrijetla, uglavnom u antroponimima *Sremec* – *Sremca*, *Tkalec* – *Tkalca*, *Tomec* – *Tomca*, *Vramec* – *Vramca* (u prezimenima i imenima s tim sufiksom takav *-e*, ali u njima, prema suvremenoj normi, glas *-e* ne ispada: *Vevec* – *Veveca*, *Ivek* – *Iveka*. Međutim, ispadanje ili neispadanje glasa *-e* u sličnim prezimenima vezano je za izvanjezične čimbenike. Smatramo da je pravo svakog nositelja prezimena da sâm odluči je li u njegovu prezimenu glas *-e* nepostojan ili nije. Isto je u trosložnim i višesložnim riječima: *Međimorec* – *Međimorca*, *Putanec* – *Putanca*.³⁹

³⁶ Težak, Stjepko, Babić, Stjepan, *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1996, str. 55.

³⁷ Pojave svojstvene određenim ukrajinskim dijalektima u naše vrijeme rijetko postaju normativne. Na primjer, ukrajinskim toponimima u nizu govora jugozapadnog narječja svojstvena je zamjena *-a*, koje potječe od **a* i **k*: *Загір'є*, *Запужжє*, a to ipak nije postalo normativno.

³⁸ Budući da je pojava nepostojanoga *-e* navedena u Jezičnom savjetniku, svrstavamo ga u karakteristične osobine hrvatskoga standarda. U vezi s tim ipak imamo neke primjedbe: nepostojano *-e* se koristi samo u toponimima i antroponimima. Samo na temelju onima ne mogu se izvoditi opći zaključci. Hrvatski standard se temelji na štokavštini koja ima nepostojano *-a*-, nepostojano *-e*- je kajkavska morfološka značajka. Barić, Eugenija, Hudeček, Lana, Kovačević, Milan i dr., *Hrvatski jezični savjetnik*, Pergamena, Zagreb, 1999, str. 115.

³⁹ Ali u hrvatskom standardu u imenima i prezimenima na *-ek*, posuđenima iz kajkavskoga dijalekta, prema normi *-e* ne alterira s *Ø*: *Ivek* – *Iveka*, *Maček* – *Mačeka*, *Slavek* – *Slaveka*.

Još je jedan primjer „uzimanja za uzorak drugi jezik i pravopis“ normiranje onima u ukrajinskom jeziku u kojem ostaje neriješen niz pitanja. Na primjer, zbog dugog razdoblja ruske administracije na ukrajinskom području, u Ukrajini do danas ostaju prema ruskom obrascu promijenjena prezimena: *Федоров, Черновол, Донцов, Єфремов, Попов, Биленков*⁴⁰.

Na standardizaciju onima može utjecati pojednostavnjivanje određenih pravila za uklanjanje dvojnosti u vezi s njihovim pravopisnim i gramatičkim normiranjem. Izrazit slučaj takve pojave imamo u ukrajinskom jeziku, po našem mišljenju, također prema ruskom obrascu u kojem je u genitivu jednine naziva mjesta općeprihvaćen završetak *-a*, pa je pravilno *Києва, Львова, Донецька i Рима*⁴¹. Suvremeni jezični standard, po mišljenju J. Ševeljova (upravo je on obratio pozornost na taj primjer pojednostavnjivanja pravila), zahtijeva završetak *-y*. Znanstvenik navodi niz primjera uporabe tog završetka tijekom povijesti, u lijepoj književnosti: T. Ševčenko, I. Kotljarevskij, Lesja Ukrajinka – svi ti autori upotrebljavaju oblik genitiva *Римy*⁴². Kako onda možemo govoriti o takvom pristupu pojednostavnjivanja pravila koja nisu u skladu s tradicijom razvoja jezika?

Izbor varijacija koje su dopuštene u sustavu jezika, tj. cjelokupnost onih jezičnih činjenica i procesa koji postoje u određenom jeziku „na razini funkcioniranja, uzusa i jezične svijesti“⁴³ je ostvarenje koje ima obično čvrst i stabilan temelj.⁴⁴ To nije umjetni naddijalekat ili standard u svom tradicionalnom poimanju, nije konkretna jezična manifestacija, već „realna činjenica“, imajući u vidu njegovu učestalost kod govornika.⁴⁵

U suvremenom makedonskom jeziku, koji je davno izgubio sklonidbu, do danas pratimo očuvanje oblika vokativa, uključujući i uporabu onima.⁴⁶ Paralelno se u funkciji za imenice muškoga roda rabi nominativ (*Игоре та Игор*) pod značajnim utjecajem na makedonski standard skopljanskog govora u kojem samo oko dvadeset pet posto govornika koristi oblik vokativa. Ujed-

⁴⁰ Svojevremeno su u izvodima iz matičnih knjiga i u popisima stanovništva u Istočnoj Ukrajini ukrajinskim prezimenima sa sufiksom *-енко* na završetku dodavali, prema obrascu ruskih prezimena, glas *-в*.

⁴¹ *Український правопис*; Наукова думка, Київ, 1993, 1996, с. 68–69; Шевельов, Юрій, „Про критерії в питаннях українського офіційного правопису“, In: *Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення*, Львів, 1996, с.2 5.

⁴² Isto.

⁴³ Багмут, Алла, „Дешифрація як фактор мовної реальності“, In: *Тези наукової конференції з проблем сучасного українського правопису і термінології*, Київ, 1997, с. 23.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Isto, str. 24.

⁴⁶ Конески, Блаже, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Детска радост, Скопје, 2004, с. 240–242.

no treba reći da se morfološka zamjena vokativ – nominativ u ovom standardu kompenzira drugim sredstvima, na primjer, fonološkim – dužina, intonacija itd. I dalje pratimo tendenciju za jezičnim promjenama pod utjecajem učestalosti uporabe.

Još je jedno naše proučavanje vezano za uporabu vokativa kod vlastitih imena ženskoga roda u istome jeziku. Makedonski jezik ima poseban oblik vokativa i za te imenice. Postoji pravilo da imenice ženskoga roda sa završetkom *-a* imaju u makedonskom jeziku oblik vokativa s nastavcima *-o* i *-e*⁴⁷. Pritom, autor Gramatike makedonskoga jezika, B. Koneski, naglašava da u posljednje vrijeme imena ženskoga roda koja završavaju suglasnikom *-a* nemaju poseban oblik vokativa, već se u toj funkciji koristi nominativ. Znanstvenik smatra da je razlog tomu pojava mnogih posuđenih imena u jeziku: *Емуња, Мумоза, Луза* – te govori o uporabi, npr. oblika *Бера*, umjesto *Беро*⁴⁸. Dakle, kako je danas ispravno govorniku: *Аха* ili *Ахо*? Naše ispitivanje provedeno među govornicima Makedoncima u vezi s uporabom/neuporabom određenog oblika ovoga imena pokazalo je da je za govornike makedonskoga jezika, posebice za žene, bolja percepcija povezana s oblikom *Аха*. U vezi s oblikom *Ахо* neki su govornici rekli: 1) zvuči nekako neuobičajeno, ime dobiva drugi oblik, zvuk *o* je dublji, u određenom smislu je muški glas, a samoglasnik *a* zvuči profinjenije, više ženski. Smatramo da na tu realnu pojavu treba obratiti pozornost prilikom usavršavanja makedonskog standarda i uzimajući u obzir pripadnost te jezične činjenice središtu ili periferiji jezičnog sustava, istovremeno poštujući tradicije razvoja jezika.

Za bilo koji pravopis normiranje posuđenih onima vrlo je složeno. Da zorno predočimo, navest ćemo cijeli niz mogućnosti za njihovu standardizaciju u hrvatskom jeziku, budući da nam se čini da hrvatski jezikoslovci, normirajući onime, pokušavaju uzeti u obzir tradicije, teritorijalnu posebnost, realizaciju posuđenih naziva, polazeći od uzusa jezika recipijenta. Prije smo već spomenuli vraćanje na standard koji se temelji na štokavizaciji kajkavskih naziva na *-ec*. Za njega su i oni zapravo posuđene riječi.⁴⁹

Hrvatska norma predviđa dva načina grafijskog prenošenja posuđenih onima. Prvi način je u prilagodbi naziva grafijskom sustavu hrvatskog jezika i piše se prema pravilima hrvatskoga pravopisa. Onim je adaptiran u hrvatskom jezičnom sustavu, pa i u domaćem hrvatskom onomastičkom fondu i u vezi s tim može birati određene morfološke mogućnosti. Primjer za to su obično vlastiti nazivi – vlastita imena, zemljopisni pojmovi koji funkcioniraju na po-

⁴⁷ Isto, str. 255.

⁴⁸ Isto, str. 257.

⁴⁹ Silić, Josip, „Hrvatski jezik kao sustav i kao standard“, u: Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika, Matica hrvatska, Zagreb, 1999, str. 235.

dručju stalnih zemljopisnih i kulturnih kontakata Hrvata s drugim narodima, onomastičke jedinice koje su povezane s kršćanskom, islamskom, ponekad i sa židovskom civilizacijom i religijom. Na primjer, od imena *Antun*, posuđenog u prijašnjim razdobljima, u hrvatskom jeziku postoji niz izvedenica. To su muška imena – *Ante*, *Anto*, *Toni*, *Tonči* (regionalni oblik *Tonći*), *Tonko*, *Tune*, *Tonček* i dr.; ženska imena – *Antica*, *Tonka*, *Tonkica*, *Tonča* i dr.; prezimena – *Antić*, *Antičević*, *Antunac*, *Antunović*, *Tončić*, *Tonković* i dr. Od svakog od tih vlastitih naziva mogu se tvoriti derivati (izvedenice) – pridjevi. Usvojenice su u hrvatskom jezičnom sustavu nazivi zemalja, dijelova svijeta, područja s kojima su Hrvati imali kulturne i druge veze. U hrvatskom jeziku odavno je usvojena njihova tradicionalna grafija: *Albanija*, *Andaluzija*, *Bavarska*, *Bretanja*, *Burgundija*, *Flandrija*, *Furlandija*, *Galicija*, *Korzika*; *Mađarska*, *Njemačka*, *Španjolska*, *Kalifornija*, *Teksas*. U tu kategoriju možemo svrstati nazive nekih gradova vezanih za povijesni i kulturni razvoj Hrvata: *Atena*, *Beč*, *Budimpešta*, *Bukurešt*, *Carigrad*, *Lavov*, *Kairo*, *Krakov*, *Pariz*, *Peking*, *Prag*, *Rim*, *Solun*, *Varšava*, *Venecija* (*Mleci*), *Solun*, *Teheran*, *Temišvar*. Važno je napomenuti da je prije u hrvatskome jeziku sličnih naziva bilo znatno više: *Jakin* (сѣгогоди *Ancona*), *Lipsko* (*Leipzig*), *Monakov* (*München*), *Dražđani* (*Dresden*), *Režno* (*Regensburg*), *Žakanj* (*Gyekenés*), *Đur* (*Győr*). Oni su potpuno prilagođeni grafijskom sustavu hrvatskog jezika.⁵⁰ Izvorni nazivi tih imena se ne rabe u hrvatskom jeziku (*Wien*, *Budapest*, *Tehrān*, *București*, *Klagenfurt*, *Durrës*, *Graz*, *Jerusalajm*, *Kāhirah*, *Lisboa*, *Mekka*, *Neapoli*, *Paris*, *Pécs*, *Běijīng*, *Praha*, *Roma*, *Shkodër*, *Thessaloniki*, *Tehrān*, *Timișoara* i dr.) Drugi način prenošenja posuđenica sastoji se u tome da se vlastiti nazivi iz jezika, koji se služe latiničkim pismom, preuzimaju u izvornome obliku (a iz nelatiničkih jezika postupkom transliteracije) *Bruxelles*, *Dublin*, *Columbia*, *Freiburg*, *Leipzig*, *München*, *Nantes*, *New Orleans*, *Toulouse*⁵¹.

Izvedenice od onih vlastitih naziva koji se odnose npr. na njihove stanovnike transkribiraju se i prilagođavaju grafijskom sustavu hrvatskog jezika: *Dablinac*, *Dablinka*; *Tulužanin*, *Tulužanka*. Odnosni pridjevi izvedeni od vlastitih imena – ktetici – tvore se pomoću sufiksa *-ski*, te se transkribiraju i prilagođavaju grafijskom sustavu hrvatskoga jezika: *lajpciški*, *frajburški*, *nantski*. Drugi način, koji se smatra dubletnim, odnosi se na to da se imenice i pridjevi izvedeni od takvih imena tvore dodavanjem hrvatskih tvorbenih sufiksa na izvornu osnovu: *avignonski* (*Avignon*), *münchenski* (*München*), *newyorški* (*New York*)⁵².

⁵⁰ Takav način pisanja dokaz je da se Hrvati prilično dosljedno pridržavaju povijesne tradicije.

⁵¹ Slično je i u češkome jeziku: *Pravidla českého pravopisu*, Academia, Praha, 2002, str. 33.

⁵² Anić, Vladimir, Silić, Josip, *Pravopis hrvatskoga jezika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena, Školska knjiga, Novi Liber, Zagreb, 2001, str. 214. Pravopis S.

Takav način prenošenja koristi se u pravopisu za osobna imena i prezimena. Ti nazivi, kao i njihove izvedenice, prelaze u svojoj grafijskoj interpretaciji u izvornome jeziku u hrvatski jezik dodavanjem sufiksa *-ov* ili *-ev*: *Boccaccio – Boccacciov*, *Chomsky – Chomskyev*, *Hugo – Hugoov*, *Florschütz – Florschützev* i dr. Odnosni pridjevi, koji se tvore uz pomoć sufiksa *-ski* od tih stranih imena i prezimena, transkribiraju se i prilagođavaju grafijskom sustavu hrvatskog jezika: *bokačovski*, *čomskijevsi*, *šekspirovski*.

Strana imena i prezimena sklanjaju se prema istim obrascima kao i domaća hrvatska: *Charles de Gaulle – Charlesa de Gaullea*, *Dizzy Gillespie – Dizzyja Gillespiea*. Prije smo već naveli uvjete za dodavanje odgovarajućih pridjevnih sufiksa tim nazivima. Treba napomenuti da je u sklonidbi takvih imenica moguća varijantna uporaba u skladu s hrvatskim morfološko-fonološkim pravilima *Chomsky – Chomskyja*; *Chomsky – Chomskoga*. Govornici hrvatskoga jezika već dugo koriste takav način prenošenja vlastitih imena. Iako nije uvijek očit, on ipak ne izaziva protivljenje. Danas se taj način koristi i za prenošenje vlastitih imena koja je hrvatski jezični sustav već prije posudio zbog širenja međunarodnih kontakata, funkcioniranja interneta i povećanja broja govornika Hrvata koji vladaju stranim jezicima.

Očito je da Hrvati pokušavaju pronaći puteve rješavanja problema koji su vezani za standardizaciju onima. Koristeći domaće sufikse za tvorbu izvedenica od posuđenih onima, pokušavaju prilagoditi nazive zahtjevima svoga sustava, brinu se o tome da u onomastici vladajući položaj ponovno zauzmu povijesno prikupljena jezična sredstva. Polazeći od toga, postupak hrvatskih znanstvenika, vezan za normiranje vlastitih imena može biti zanimljiv za Ukrajinke, kao i za druge Slavene.

No, pojavljuju se neke nedoumice u pogledu pristupa normiranju onima u hrvatskim pravopisima i gramatikama. Na primjer, postavlja se pitanje je li dopušteno uvođenje u standard, koji se temelji na štokavštini, kajkavskih onima koji su elementi drugog jezičnog sustava, budući da to narušava temelj hrvatskog standarda. S druge strane, Hrvati osjećaju kajkavski sustav kao svoj, a ne tuđ. Oni uvode one činjenice koje su dugo vremena bile sastavni dio hrvatske jezične tradicije te su samo nakratko umjetno uklonjene iz aktivne uporabe jer su narušavale srpskohrvatsku normu.

Babić, B. Finke, M. Moguš preporučuje dvojnost za uporabu sličnih pridjeva – za adaptirane i za one koji su izvedenice od originalnog naziva sa sufiksom *-ski*: *bochumski i bohumski* od *Bochum*, *leipzigski i lajpciški* od *Leipzig* itd.: Babić, Stjepan, Finka, Božidar, Moguš, Milan, *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 1991, str. 61), a također Babić, Stjepan, Ham, Sanda, Moguš, Milan, *Hrvatski školski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 2005, 163 str., Babić, Stjepan, Moguš, Milan, *Hrvatski pravopis* (usklađen sa zaključcima Vijeća za normu), Školska knjiga, Zagreb, 2011, 454 str.

U ovom velikom spektru mogućnosti normiranja domaćih i posuđenih onima u hrvatskome jeziku, htjeli bismo obratiti posebnu pozornost i na pitanje standardizacije ukrajinskih onima u tom jeziku, s kratkim osvrtom o tom pitanju i na druge slavenske jezike. U pravopisu S. Babića, B. Finke, M. Moguša prenošenje specifičnih glasova iz ukrajinskog jezika spominje se vrlo površno. Navode se zajedno s ruskim glasovima. U Aniće-Silićevom pravopisu uopće se ne navode pravila prenošenja ukrajinskih i bjeloruskih onima. Pratimo samo ona pravila koja su vezana za standardizaciju ruskih⁵³. U njemu nailazimo na niz transliteriranih i transfonemiziranih ruskih imena među koja je uvršteno i rusificirano ime ukrajinskoga grada Harkiva (od rus. Харьков – Harkov). Neriješenost tog pitanja odnosi se i na druge hrvatske pravopise, samo što neki hrvatski izvori bilježe kao ravnopravna i normativna po dva oblika nekih onima. To se odnosi samo na najčešće uporabljene ukrajinske nazive, među kojima je Kijiv i Čornobilj, a u posljednje vrijeme i Ljviv, Dnjipro, Dnjipropetrovsk, Harkiv.

Hrvatski jezični savjetnik (1999) bilježi oblike Čornobilj i Černobilj (str. 442, 449)⁵⁴, derivati su navedeni od oblika Čornobilj (čornobiljski, Čornobiljanin i Čornobiljanka, str. 449) prema izvornom ukrajinskom *Чорноби́ль* i od Černobilj, prema ruskom obrascu *černobiljski*, *Černobiljanin* i *Černobiljanka*. Istovremeno u istom savjetniku nailazimo na onim *Kijev* (str. 701), oblik prema ruskomu obrascu *Киев* bez dvojnosti. Derivati su *Kijevljanin*, *Kijevljanka* (usp. rus. *Киевлянин*, *Киевлянка*). Nazive drugih velikih ukrajinskih gradova Hrvatski jezični savjetnik ne bilježi. U Školskom rječniku hrvatskoga jezika naveden je samo jedan oblik za Černobil (str. 942) i jedan – za Kijev (str. 950) s izvedenicama Černobilac, Černobilka, černobilski, Kijevljanin, Kijevljanka, kijevski (str. 942, 950).

⁵³ Aniće, Vladimir, Silić, Josip, *Pravopis hrvatskoga jezika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena, Školska knjiga, Novi Liber, Zagreb, 2001, str. 200–201.

⁵⁴ Naziv Čornobilj poput onima Kijiv jedan je od najučestalijih onima u slavenskim pravopisima. Oko prenošenja ovog konkretnog onima u hrvatski jezik možemo se složiti s mišljenjem M. Nosića da je bio posuđen u vezi s nesrećom nuklearne elektrane 1986. god., upravo je tada ime ovog ukrajinskog grada postalo međunarodnica i u sve jezike je ušlo posredstvom ruskoga jezika; prije toga je malo tko znao za taj ukrajinski grad. TASS (Telegrafska agencija Sovjetskoga Saveza) je informirala svijet o nuklearnoj katastrofi u Čornobilju, od nje su naziv preuzele druge svjetske agencije, među njima i jugoslavenski TANJUG. Budući da je ruski jezik u to vrijeme u Sovjetskom Savezu bio „jezik međunacionalne komunikacije“, a Ukrajina je u svijetu bila shvaćana kao dio Sovjetskoga Saveza, svi jezici svijeta (slavenski jezici također) preuzeli su ruski oblik imena ukrajinskog grada (Srbi kao Чернобил (Černobil), Hrvati i Slovenci kao – Černobil, Česi kao – Černobyl, Slovaci kao – Černobyľ, Bugari kao – Чернобил itd.): Nosić, Milan, „Hrvatski jezik i ukrajinsko ime Čornobyľ“, <https://www.hkv.hr/kultura/jezik/23718-m-nosic-hrvatski-jezik-i-ukrajinsko-ime-cornobyly.html>

U Hrvatskom pravopisu Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (2013) čitamo da je moguće koristiti onime *Kijev* i *Kijiv*, *Lvov* i *Ljviv*, *Dnjepar* i *Dnjipro*, *Černobil* i *Čornobilj*, *Dnjepropetrovsk* i *Dnjipropetrovsk*, *Harkov* i *Harkiv* (str. 71, 191). Tako da su u njemu navedeni nazivi prema ukrajinskom i prema ruskom obrascu, a u uporabi tih i drugih ukrajinskih onima dopušta se dvojnost. Evo kratkog navoda iz tog pravopisa koji zorno predoduje netom navedeni pristup: „S obzirom na to da su i osobna i ostala imena iz ukrajinskoga u hrvatski često ušla prema ruskom izgovoru, istovrijedno je i njihovo pisanje prema transfonemizacijskim pravilima koja vrijede za prenošenje ukrajinske ćirilice na hrvatsku latinicu: Čornobilj, Kijiv, Ljviv, Dnjipro, Dnjipropetrovsk, Harkiv, Sergij Bubka, Andrij Ševčenko, a za nova imena mjesta i osobna imena preporučuje se transfonemizacija iz ukrajinskoga jezika. Za znanstvene potrebe (zemljovidi, filološka istraživanja i sl.) moguće je primjenjivati i transliteraciju“ (str. 71). I ovdje čitamo da se ukrajinska imena mogu prenositi u hrvatski jezik transfonemizacijski i transliteracijski te se može postaviti pitanje zašto se preporučuju dva istovrijedna načina prenošenja ukrajinskih imena? U vezi s takvim pristupom standardizaciji onima treba navesti mišljenje lingvista M. Nosića da su u Hrvatskom pravopisu navedena „dvojna imena ukrajinskoga grada Čornobylya (njegovo istraživanje posvećeno je upravo ovom konkretnom onimu – Lj. V.) za koja je rečeno da su istovrijedna, što znači da je svejedno koji ćemo oblik rabiti u grafijskom i fonijskom ostvarenju. Oblici Černobil i černobilski, po njemu, jesu srbizmi ruskoga podrijetla, a oblici Čornobilj i čornobiljski su isto to, samo što je na drugoj poziciji u tim riječima transliteriran ukrajinski vokal o umjesto srpskoga e.“⁵⁵

Prije nego prijeđemo na tvorbu derivata od ukrajinskih naziva u hrvatskom jeziku, treba spomenuti kako se tvore riječi izvedene od ukrajinskih onima u ukrajinskom jeziku. Derivati se tvore uglavnom pomoću niza različitih sufiksa: (**etnici** – *-анин/-анка* (*-янин/-янка*) *донецчанин*, *донецчанка* (*Донецьк*), *луганчанин*, *луганчанка* (*Луганськ*), *л'вів'янин*, *л'вів'янка* (*Львів*)⁵⁶; – *ець* / *-ка*, *-ець* / *-ка*, *херсонець*, *херсонка* (*Херсон*),

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ U ukrajinskom tvorbenom sustavu taj tip derivata je prilično produktivan. Većina je riječi tvorbenoga načina sa sufiksom *-анин* (*-янин*) – nazivi prema nacionalnoj pripadnosti, boravištu ili mjestu rođenja (motivirajuće riječi su uglavnom toponimi koji označavaju zemlje, gradove, mjesta, rjeđe opće imenice koje znače kraj: *росіянин*, *вінничанин*, *побережанин*, *горянин*: *Словотвір сучасної української літературної мови* / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Наук. думка, Київ, 1979, с. 79–80. Toj skupini pripadaju riječi koje znače pripadnike starih slavenskih plemena: *полянин*, *древлянин*, *волинянин* тощо. U manjim skupinama su zastupljene tvorenice ovoga tipa sa značenjem „sljedbenik određene vjerske skupine“ (*лютеранин*, *християнин*), kao i „član određenog kolektiva, grupacije“ (*каторжанин*, *мирянин*, *односільчанин*).

чорнобилець, чорноби́льна (Чорнобиль) криворожець, криворожка (Кривий Ріг), коломи-єць – коломи́й-к-а (Коломия), -инець/-инк-а: алушт-инець – алушт-инк-а (Алушта); -івець/-івк-а (Броди). По izboru se sufiksi -анин, -янин, -чанин spraju s nekim osnovama toponima koji u svom sustavu imaju pripadnost -ів/-їв, npr., Київ – ки-ян-ин (nije киевлянин) – ки-ян-к-а ili paralelni oblik prema харків-ц-і – харків ’-ян-и – харків ’-ян-к-а; **ktetici** – -ськ(ий) рівенський, -івськ(ий) хмелівський, -инськ(ий) шахтинський, -ицьк(ий) (галицький)⁵⁷). Velik izbor sufiksa iz jezičnog sustava za tvorbu etnika i ktetika koji se precizno u ukrajinskom jeziku ne normiraju, razlog je što znanstvenici tvrde da za tvorbu ove skupine riječi nije moguće točno odrediti stroga pravila tvorbe imenica i pridjeva, a to se potkrepljuje rječnicima.

Dapače, nije čudno da ima problema i u tvorbi izvedenica od ovih ukrajinskih naziva prenesenih u druge jezike. Npr. u najnovijim hrvatskima pravopisima i pravopisnim rječnicima imamo oblike *čornobiljski*, *Čornobiljanin* i *Čornobiljanka*, str. 449 prema izvornom ukrajinskom Чорнобиль i prema ruskomu obrascu Чернобыль – *černobiljski*, *Černobiljanin* i *Černobiljanka*, str. 443, *kijevski*, *Kijevljanin*, *Kijevljanka* prema ruskomu obrascu Киев, str. 701. (Hrvatski jezični savjetnik); *Černobilac*, *Černobilka*, *černobilski* prema *Černobil*, *Kijevljanin*, *Kijevljanka*, *kijevski* prema *Kijev* (Školski rječnik, str. 942, 950); *Černobilac*; *Černobilka*, *černobilski* (Hrvatski pravopis, 2013). Oblici *Čornobiljac* i *Čornobiljka* u tom pravopisu nisu navedeni, ali se podrazumijeva da se mogu tvoriti na način naveden u pravilu na str. 71. Sva tri ova izdanja objavili su znanstvenici Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, ali se u njima daje prednost različitim tvorbenim nastavcima što, naravno, izaziva određen normativni nered.

Ipak primjećujemo da je prije navedeni navod u Hrvatskom pravopisu, po našem mišljenju, prvi korak prema ostvarivanju temeljnog principa za koji se zalažemo u ovom članku, posuđivati onime onako kako se koriste u izvornome jeziku bez posrednika. Navedeno je dokaz da i danas u tom problemu postoje tragovi nekadašnje srpskohrvatske norme, kada su ukrajinska imena u hrvatski jezik ulazila prema ruskom izgovoru, pa bi slijedom toga ruski jezik bio posrednik između ukrajinskoga i srpskohrvatskoga (u tom smislu i današnjeg hrvatskog) jezika⁵⁸. Smatramo da hrvatski jezikoslovci trebaju iznaći

⁵⁷ A također: -овецьк(ий), -анецьк(ий), -инецьк(ий), (-ів), -анськ(ий), -ецьк(ий):

⁵⁸ M. Nosić smatra da je ukrajinska imena potrebno izravno preuzimati iz ukrajinskoga jezika, a ne iz srpskoga (sva ta imena su, po njemu, srbizmi ruskoga podrijetla, uneseni u hrvatski standardni jezik), a ne posredništvom dvaju jezika, srpskoga i ruskoga. Prema njemu, ruski jezik je, kad se radi o ukrajinskim imenima, bio samo posrednik između ukrajinskog i srpskog jezika. Ipak smatramo da je to posljedica prethodne srpsko-hrvatske norme. Nosić, Milan, „Hrvatski jezik i ukrajinsko ime Čornobyľ“, <https://www.hkv.hr/kultura/jezik/23718-m-nosic-hrvatski-jezik-i-ukrajinsko-ime-cornobyly.html>

rješenje i ovog pitanja, kao i pitanja standardizacije bjeloruskih onima⁵⁹, jer se u Pravopisu Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje bjeloruski onimi uopće ne spominju. Dakle, nije jasno vrijedi li taj prije navedeni pristup za ukrajinske i za bjeloruske onime, kako ih treba pisati, treba li i njih preuzimati posredstvom ruskoga jezika, transfonemizacijski ili transliteracijski, ili koristiti oba principa..? Mislimo da bi transfonemizacija prilikom preuzimanja riječi iz stranoga jezika u hrvatski jezični sustav na način da se strani fonemi zamijene hrvatskim fonemima, fonološki istima ili sličnima, za početak mogla biti prikladan način za preuzimanje ukrajinskih i bjeloruskih onima, bez obzira na to što to pitanje još treba razmotriti.

Vratimo se ipak transliteraciji⁶⁰, jer upravo se za nju zalaže lingvist Milan Nosić koji tvrdi: „Kad se preuzimaju riječi iz latiničkih jezika u ćirilčke, onda se na osnovi izgovora vrši transfonemizacija, odnosno fonetizacija, jer u ćirilčkim pismima ne postoje slova za sve latiničke foneme, temeljeći se na tome da je transliteracija, kao način grafijskoga prenošenja imenā iz jezika u jezik, normativan postupak u hrvatskom, a transfonemizacija u srpskom i u drugim slavenskim jezicima koji se služe ćirilicom (bjeloruski, bugarski, crnogorski, makedonski, ruski i ukrajinski.)“⁶¹ Kako slijedi iz Pravopisa srpskoga jezika, uobičajen pristup na kojem se temelji prenošenje stranih onima u srpskom jeziku je normativna transfonemizacija (i u slučajevima kada se ta imena pišu latinicom). U vezi s tim M. Nosić smatra da je prije navedeni pristup koji se odnosi na prenošenje ukrajinskih onima u Pravopisu Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, tj. transfonemizacija, nepotrebno prenesen u hrvatski standardni jezik iz srpskoga jezika, te je u normi hrvatskoga jezika doveo do uporabe dvojnih stranih imena, npr. Dnjepar i Dnjipro, Harkov i Harkiv, Lvov i Ljviv..., dakle vidimo posredničko i izvorno ostvarenje ukrajinskih imena⁶². Da se taj postupak ukine, M. Nosić predlaže u hrvatskom jeziku uporabu oblika Čornòbylj, a za slovenski – oblik Čornobýlj, koristeći za nepalatalni stražnjojezični vokal *H* u ukrajinskom jeziku slovo *y* koje nije grafijsko ostvarenje nijednog fonema u tim jezicima⁶³.

⁵⁹ Pravila grafijskog prenošenja specifičnih ukrajinskih i bjeloruskih glasova dosljedno su razrađena u češkom pravopisu: *Pravidla českého pravopisu*, Academia, Praha, 2002, str. 79–81.

⁶⁰ Prijenos slova iz pisma sustava jednoga jezika u pisani sustav drugoga jezika, dakle iz jedne grafije u drugu grafiju.

⁶¹ Nosić, Milan, „Hrvatski jezik i ukrajinsko ime Čornobyľ“, <https://www.hkv.hr/kultura/jezik/23718-m-nosic-hrvatski-jezik-i-ukrajinsko-ime-cornobyly.html>

⁶² Isto.

⁶³ Prema M. Nosiću, u hrvatskom jeziku nenormativnima treba smatrati sve oblike imena Čornobyľ i njegovih izvedenica čornobyľski, Čornobyľjac, Čornobyľjka ako imaju fonem /e/ umjesto /o/ nakon fonema /č/, ako imaju fonem /i/ umjesto /y/ na poziciji nakon /b/,

Međutim, u svim slavenskim jezicima postoji mnogo onima motiviranih različitim općim nazivima koji nastaju onimizacijom apelativa (biljaka, životinja, boja, zanimanja, zanata itd.). Među njima je, npr. ukrajinski onim *Lavov*, kao i *Čornobilj*. Posljedni je onim nastao onimizacijom apelativa *чорнобиль* što je jedan od ukrajinskih naziva za biljku „crni pelin“. Budući da postoji gotovo istoimeni hrvatski naziv ove biljke – *crnobilj*, kao naziv ukrajinskog grada sasvim bi bio u redu i onim *Crnobilj*. Npr. već se dugo u hrvatskoj jezičnoj praksi koristi kalkirani onim *Lavov*!

Oko prenošenja ovog onima u hrvatski jezik možemo se složiti s mišljenjem M. Nosića da je poslije nesreće u nuklearnoj elektrani taj ruski oblik ukrajinskog naziva u većini slavenskih jezika postao normativan, što jezikoslovci opravdavaju udomaćenošću izraza, umjesto da taj normativni nedostatak uklone u skladu s normom vlastitoga jezika, osobito poslije nastanka neovisne Ukrajine. Iznimku pak do sada čini bjeloruski jezik u kojem se taj onim odrazio kao *Чарнобыль* (u bjeloruskom *чарнобыль* zapravo je naziv prije spomenute biljke), tj. zamijenjen je udomaćenim bjeloruskim oblikom (kao i izvedenica *чарнобылец*, *чарнобылька*, *чарнобыльскі* (str. 517).

Već samo pitanje ovog konkretnog onima koji je, kao što vidimo, postao poznat širom svijeta, karakterizira opći pristup jezikoslovaca prilikom prenošenja drugih ukrajinskih onima. Gotovo svi slavenski jezici i dalje koriste preuzete ruske oblike imena i tog ukrajinskog grada i drugih gradova Ukrajine, prilagodivši ih vlastitom grafijskom sustavu i u tom pristupu u posljednje vrijeme nema nikakvih promjena. Do sada je bila opća praksa da su svi slavenski jezici bjeloruska i ukrajinska imena preuzimali u ruskom obliku, a to i dalje ostaje norma uporabe. Treba napomenuti da se ta praksa odnosi i na nazive iz drugih jezika republika bivšeg Sovjetskoga Saveza: zemljopisna imena u hrvatskome i drugim slavenskim jezicima funkcioniraju onako kako su bila preuzeta posredstvom ruskoga jezika još za vrijeme Sovjetskog Saveza.

Polazeći od toga, sada je posebice važno da norma suvremenoga hrvatskoga jezika uskladi barem uporabu ukrajinskih onima s vlastitim normativnim pravilima⁶⁴. To pak ne vrijedi za druge pravopise. Npr. slovenski pravopis i dalje koristi onime preuzete posredstvom ruskog jezika. To pokazuje sljedeći navod iz Slovenskoga pravopisa (2001. g.): „Ruski oblici ukrajinskih imena

ako imaju fonem /l/ umjesto /t/ na kraju riječi, ako imaju inicijalni kratkosilazni umjesto medijalnog kratkouzlaznog naglaska. Normativan treba biti samo jedan oblik (Čornobyľ, čornobyľski, Čornobyľjac, Čornobyľka). Isto.

⁶⁴ Iako je osnovno pravilo da se strana imena preuzimaju iz jezika s latiničnom abecedom u izvornom grafijskom obliku, a iz onih jezika koji nemaju latinične sustave grafije u transliteriranom obliku. To vrijedi za sva imena, osim za pojedine zemljopisne pojmove koji su davno kroatizirani.

čuvaju se, jer su kod nas uobičajeni nazivi, npr. Kijev, Lvón, Hárkov, Černobíl (ukrajinsko Чорнобиль), Zaporóžje“ (str. 180). Od nastanka neovisne Ukrajine do nastanka pravopisa prošlo je više od deset godina, što vjerojatno nije bilo dovoljno da se ukrajinski oblici utemelje među posuđenim onimima.

Treba spomenuti i uporabu nekih ukrajinskih naziva u suvremenom poljskom jeziku. U njemu umjesto očekivanog grafijskog ostvarenja ukrajinskog onima Czornobyl prema Чорнобиль, službeni poljski pravopis propisuje oblik *Czarnobyl* koji koriste pripadnici poljske manjine u Bjelorusiji (usp. bjelor. Чарнобыль), dakle prema bjeloruskom obrascu, a umjesto *Lwiw, Kijiw, Zaporiza* rabe se povijesni poljski onimi *Lwów, Kijów, Zaporóże*, tako da imamo samo polonizirane oblike imena ukrajinskih gradova.

U bugarskom, crnogorskom, makedonskom i srpskom jeziku *И* se transliterira kao *И* – *Чернобил*. Npr. za Чорнобиль prikladniji oblik bi, naravno, bio Чорнобиљ (Čornobilj), ako bi se uzeo u obzir princip prenošenja naziva prema izvornom jeziku. U posljednim srpskim pravopisima je čak bila izvršena jedna promjena u odnosu na nekadašnje normativno rješenje na kraju onima Černobil te su tako, u skladu sa zakonitostima transfonemizacije, dvoslov *ль* u ćirilici ostvarili jednoslovom *љ*, a u latinici dvoslovom *lj*, ali i dalje prema ruskom obrascu (rus. Чернóбыль – srp. Чернобиљ, Černobilj)⁶⁵, isto je navedeno u Pravopisnom rečniku srpskog jezika sa pravopisno-gramatičkim savetnikom M. Šipke, normativan oblik u njemu je isti – Černobilj (str. 1284).

Kao što vidimo, većina slavenskih jezika i dalje zadržava oblike ukrajinskih onima prema ruskom obrascu, a ne preuzimaju ih izravno iz ukrajinskog jezika u obliku koji grafijski sustav tih jezika omogućava. Ostaju također neriješena pitanja u vezi s dvojnošću u uporabi i tvorbi hrvatskih izvedenica od ukrajinskih onima: *Kijev – Kijiv, Černobil – Čornobyļj*, ali taj prvi korak hrvatskih lingvista za izvorno ostvarenje ukrajinskih imena jako je važan postupak koji će, nadamo se, utjecati na pristup njihove standardizacije u drugim slavenskim jezicima. Naravno, drugi Slaveni ne mogu primjenjivati sve pristupe koje koriste Hrvati, barem ne oni slavenski narodi koji se služe ćirilicom. Ali i mi Ukrajinci imamo posuđene zemljopisne nazive s kojima ukrajinski narod trajno vežu kulturne i druge činjenice, npr. *Відень, Краків, Перемишль*, kao i *Рим, Париж* – oni imaju tradicionalno udomaćene ukrajinske oblike. U tu skupinu svrstavamo nazive *Воронеж, Белгород, Люблін* (prema ukrajinskoj tradiciji bi trebalo biti *Вороніж, Білгород, Люблін*⁶⁶),

⁶⁵ To potvrđuju navodi iz Pešikan-Jerković-Pižuričina Pravopisa srpskog jezika sa pravopisnim rečnikom: „rusko *л* i *н* ...na kraju reči *ль, нь > љ, нь*“ (str. 219) i „Černobilj, ne Černobil“. Пешикан, Митар, Јерковић, Јован, Пижурица, Мато, *Правопис српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 1995, 328 стр.

⁶⁶ Шевельов, Юрій, „Про критерії в питаннях українського офіційного правопису“, In:

koje je ukrajinski jezik usvojio tijekom povijesti. Zašto onda i dalje koristimo *Воронеж, Белгород, Люблін*, a ne oblike *Вороніж, Білгород, Люблин*, to je u suprotnosti s jezičnim sustavom? A zašto je danas normirano ime *Сенкевич*, a ne *Сінкевич* ili *Сєнкевич*? Oblik *Сенкевич* ne možemo smatrati ni tradicionalnim nazivom, ni nazivom prenesenim prema obrascu iz izvornog jezika.

Česi imaju mogućnost sredstvima svog jezika prenijeti ukrajinsku i rusku varijantu prezimena *Житник* – *Žytnyk* i *Žitnik*, piše ukrajinski istraživač V. K. *Žitnik*⁶⁷ (oni imaju i domaće često rabljeno prezime *Žitnik* – koje odgovara ukrajinskoj i ruskoj varijanti⁶⁸). Češki jezikoslovci pokušavaju maksimalno prilagoditi svom jezičnom sustavu ove strane onime transliterirajući ih i za prenošenje posuđenih vlastitih prezimena ne koriste domaća prezimena, te tako ne izazivaju nesporazume u vezi s nacionalnom pripadnošću govornika. Slično čine i Poljaci: *Nalyvajko, Kolas, Mohylnycki*⁶⁹.

Nažalost, listajući Pravopis ukrajinskog jezika vidimo da ima pravila (koja su vezana i za onime) iza kojih slijedi niz iznimaka, ponekad ih ima onoliko koliko ima i pravila, a ponekad imamo više iznimaka nego pravila. Iz toga proizlazi da nije prikladno na takav način utvrđivati iznimke. Stvara se dojam da taj pristup u navođenju građe u pravopisu ne odgovara pravilima normiranja, on je prikladniji za mrtve jezike.

Zaključak

U uvjetima postojanja jezika vladajućih nacija i u određenom smislu jezika drugih nacija ovisnih o vladajućima, postoje različiti pristupi normiranju onima. U suvremenoj promijenjenoj jezičnoj situaciji u Slavena pojavljuje se neophodnost usavršavanja norme njihovih jezika, u istoj količini i u odnosu na onime koji su neodvojiv dio jezičnog sustava svakog jezika. Dakle, formirajući pravopisnu normu domaćih onima svaki slavenski jezik trebao bi se, prije svega, pobrinuti za očuvanje identičnosti i odgovarajuće sustavno-strukturalne posebnosti vlastitoga jezika. Sva sredstva kojima se koriste pravopisi, a odnose se na onime, moraju se temeljiti na sustavnim činjenicama tog jezika.

Prilikom normiranja posuđenih onima, racionalno je uzeti u obzir sljedeće glavne mogućnosti: 1) navoditi onime prema izvornome jeziku; 2) kalikirati onim u skladu s mogućnostima sustava jezika primatelja, zaobilazeći

Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення, Львів, 1996, с. 27.

⁶⁷ *Pravidla českého pravopisu*, Academia, Praha, 2002, s. 77–80.

⁶⁸ Житник, Володимир К., „Відтворення слов'янських назв українською мовою“, In: Кієво-Могилянська академія. Наукові записки, Т.18, 2000, с. 17.

⁶⁹ *Słownik poprawnej polszczyzny*, PWN, Warszawa, 2002, s. 1697.

jezik posrednik. U prvom slučaju navođenja naziva prema izvornome jeziku postoji opasnost niveliranja određenog jezika s drugim jezikom (susjednim, vladajućim ili svjetskim). Zato u standardu mora biti jasno određena granica što u procesu posuđivanja treba navoditi bukvalno, a što zahtijeva korekciju u skladu sa sustavom jezika primatelja.

Primjeri onima koje smo naveli u ovome članku svjedoče da upravo nedovoljno promišljen pristup njihovom normiranju ponekad može narušiti sustav vlastitoga jezika/jezika primatelja. Dakle, smatramo da je osnovno pravilo normiranja onima, domaćih i posuđenih, maksimalno uzimanje u obzir sustavnih osobitosti vlastitoga jezika/jezika primatelja. Potrebno je obratiti pozornost i na različite tradicije vezane za posuđivanje onima koji postoje čak i u srodnim jezicima, a uvjetovani su povijesnim razvojem.

Literatura

- Багмут, Алла, „Дешиця як фактор мовної реальності“, In: Тези наукової конференції з проблем сучасного українського правопису і термінології, Київ, 1997, с. 23–24.
- *Беларускі клясычны правапіс. Збор правілаў. Сучасная нормалізація*; Аудра, Вільна – Мінск, 2005, 159 с.
- Васильева, Людмила, *Штокавські літературні мови: проблеми становлення, розвитку, сучасний стан*, Видавництво ЛНУ ім. Ів. Франка, Львів, 2002, 344 с.
- Видоески, Божидар, Димитровски, Тодор, Конески, Кирил и др., *Правопис на македонскиот литературен јазик. Х издание*, Просветно дело, Скопје, 1989, 189 с.
- Виноградов, Виктор В., *Проблемы литературных языков и закономерности их образования и развития*, Наука, Москва, 1967, 134 с.
- Габлевич, Марія, „Попередні рекомендації до правопису слів іншомовного походження“ In: Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення, Львів, 1996, с. 76–82.
- Дешић, Милорад, *Правопис српског језика: Приручн. за школе*, Београд, 1995, 181 с.
- Житник, Володимир К., „Відтворення слов’янських назв українською мовою“, In: Києво-Могилянська академія. Наукові записки, Т.18, 2000, с. 14–18.
- Ижакевич, Галина П., „Украинские лексические элементы в системе выразительных средств русского литературного языка“, In: Л.А.Булаховский и современное языкознание, Наукова думка, Київ, 1987, с. 86–90.

- Клајн, Иван, „Лексика“, In: Српски језик на крају века, Институт за српски језик САНУ, Београд, 1996, с. 37–86.
- Конески, Блаже, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Детска радост, Скопје, 2004, 652 с.
- Космеда, Татьяна А., „В. В. Виноградов о проблемах украинского языкознания в контексте славянской лингвистики“, In: Международная юбилейная сессия, посвященная 100-летию со дня рождения академика Виктора Владимировича Виноградова: Тезисы докладов; Москва, 1995, с. 365–366.
- Космеда, Татьяна, Мацюк, Галина, „Тенденции развития русского и украинского языков конца XX столетия“, In: Язык. Культура. Взаимопонимание: материалы международной научной конференции /под ред Т. А. Космеды, Львов, 1997, с. 217–225.
- Коць-Григорчук, Лідія, „Задля єдиного правопису“, In: Про український правопис і проблеми мови, Нью-Йорк, Львів, 1997, с. 87–96.
- Коць-Григорчук, Лідія, *Хто і чому гальмує?*, In: Скиньмо чужі правописні кайдани, Львів, 2001, с. 37–46.
- Наум’як, Пилип, „Дещо про російщення українського правопису“, In: Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення, Львів, 1996, с. 102–112.
- Пешикан, Митар, Јерковић, Јован, Пижурца, Мато, *Правопис српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 1995, 328 с.
- *Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі*, Акадэмія навук БССР, Мінск, 1959, 154 с.
- *Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі (проект новай редакцыі). 3-і варыянт*, Ін-т ім. Я. Коласа, Мінск, 2004, 153 с.
- *Правопис српскохрватскога књижевног језика. Са правописним речником*, Матица српска, Нови Сад, 1960, 556 с.
- Рамза, Татьяна Р., „Імя ўласнае. Грамадскі густ і граматычная сістэма“, In: Мова – Літаратура – Культура: Мат.міжнар.навук.конф., Минск, 1999, с. 86–87.
- Симић, Радоје, „Смисао и домети књижевно-језичких реформи код Срба на почетку XIX. века“, In: Научни састанак слависта у Вукове дане, Књ. 25/2, 1996, с. 131–132.
- *Словник української мови: В 11-ти т./за ред. І. К. Білодіда, т.3*, АН УРСР, Інститут мовознавства, Київ, 1972, с. 6.
- Гнатюк, Галина М., К. Городенська, Катерина Г., Грищенко Арнольд П. та ін., *Словотвір сучасної української літературної мови* /АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Наук. думка, Київ, 1979, 405 с.

- *Тезисы Пражского лингвистического кружка*, In: История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях, Ч.2., Прогресс, Москва, 1960, с. 77–78.
- *Український правопис. Проект найнов. ред.*; Київ, 1999, 252 с.
- *Український правопис*, Наукова думка, Київ, 1993, 1996, 240 с.
- Шевельов, Юрій, „Про критерії в питаннях українського офіційного правопису“, In: Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення, Львів, 1996, с. 19–29.
- Шевельов, Юрій, *Портрети українських мовознавців*, Київ, 2003, 153 с.
- Яворська, Галина М., *Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада*, НАН України, Київ, 2000, 288 с.
- Anić, Vladimir, Silić, Josip, *Pravopis hrvatskoga jezika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena, Školska knjiga, Novi Liber, Zagreb, 2001, 970 str.
- Babić, Stjepan, Finka, Božidar, Moguš, Milan, *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 1991, 466 str.
- Babić, Stjepan, Ham, Sanda, Moguš, Milan, *Hrvatski školski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 2005, 163 str.
- Babić, Stjepan, Moguš, Milan, *Hrvatski pravopis (usklađen sa zaključcima Vijeća za normu)*, Školska knjiga, Zagreb, 2011, 454 str.
- Barić, Eugenija, Hudeček, Lana, Kovačević, Milan i dr., *Hrvatski jezični savjetnik*, Pergamena, Zagreb, 1999, 1660 str.
- Brozović, Dalibor, „Aktuelna kolebanja hrvatske jezične norme“, In: Jezik, Br. 5, 1998, str. 161–176.
- Halilović, Senahid, *Pravopis bosanskoga jezika*, Preporod, Sarajevo, 1996, 626 str.
- Halilović, Senahid, *Pravopis bosanskoga jezika. Priručnik za škole*, Dom štampe, Sarajevo, 1999, 216 str.
- Karadža, Mevlida, „Ustavni aspekti jezične problematike u Jugoslaviji“, In: Funkcionisanje jezika u višenacionalnim zemljama, Sarajevo, 1990, str. 170–180.
- *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*, Sarajevo, 1974, 223 str.
- Nikčević, Vojislav, *Pravopis crnogorskog jezika*, Matica crnogorska, Cetinje, 1996, 469 str.
- Nosić, Milan, „Hrvatski jezik i ukrajinsko ime Čornobyľ“, <https://www.hkv.hr/kultura/jezik/23718-m-nosic-hrvatski-jezik-i-ukrajinsko-ime-cornobyly.html>
- Perović, Milenko, Silić, Josip, Vasiljeva, Ljudmila i dr., *Pravopis crnogorskoga jezika*, Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, Podgorica, 2010, 384 str.

- *Pravidla českého pravopisu*, Academia, Praha, 2002, 391 str.
- Radovanović, Milorad, *Sociolingvistika*, Matica srpska, Novi Sad, 1986, 304 str.
- Silić, Josip, „Hrvatski jezik kao sustav i kao standard“, In: *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999, str. 235–245.
- *Slovenski pravopis*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 2001, 1805 str.
- Težak, Stjepko, Babić, Stjepan, *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1996, 296 str.
- *Słownik poprawnej polszczyzny*, PWN, Warszawa, 2002, 1786 str.

Liudmyla VASYLYEVA

DEVELOPMENT OF ORTHOGRAPHIC NORMS OF SLAV ONOMASTICS (THE END OF THE 20TH AND THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURIES)

The onyms from the ancient times gave the possibility to investigate the elements of the living people's speech most completely. The proper names of separate peoples can also indicate the cultural, religious, language, and national belonging of their bearers. In the opinion of some linguists the proper names do not belong to the language and are not the object of their activity, but they are separate extralinguistic factors. Taking this into account the very language status of the onyms, particularly this concerns the proper names and surnames, is rather contradictory: they are and are not the language factors at the same time. They are influenced by different criteria that are used during compiling or changing the orthographic rules of the particular language or its grammar normalizing. The problem of the onyms is among those that need to be defined taking into consideration certain changes of the language situation in the Slav region. It is determined by the extralinguistic factors, i.e. it is connected with the disappearance of the multinational states on the geographic map and the tendency to forming the mononational states to a great extent, which has become the cause of certain changes of the general approaches to standardizing the Slav languages, the onyms standardizing as well. Standardizing onyms it is worth taking into account the inner reserves of each language in the historical context and its systematic and structural peculiarities.

Key words: *onym, standardization, orthographic and grammar normalizing, language system*